

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לט, תשמ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עוד על "שבשתא כיוון דעל – על?"

(או: ממילא נפקא?)

הקונטרס "שבשתא כיוון דעל – על? או: ממילא נפקא?" (לשוננו לעם לז, ט-י, תשמ"ו), שיצא לאור בתחילת התשמ"ח, עורר הדים רבים בציבור קוראי "לשוננו לעם". היו פניות בעל-פה ובכתב לעורך או למחבר, והיו תגובות שהתפרסמו בעיתונים ובכתבי-עת שונים וכן ברדיו.

על דעת עורכי הסדרה ועל דעת בני פלוגתא שונים, אני בא עתה לענות על ההערות, ההשגות והשאלות שהגיעונו. תגובות ושאלות ש"הציבור הרחב" לא ימצא בהן עניין, נענו מיד, כל שואל כשאלתו.

כאן נצטמצם בביאור הדברים מפאת קוצר היריעה; נביא השלמות, מראי מקומות והסברים נוספים, וכפי שנתבקשנו, אף דוגמאות נוספות¹.

*

1. הקונטרס "שבשתא כיוון דעל על? או: ממילא נפקא?" הנ"ל הוקדש לר' מאיר [שהוא מאיר עיני חכמים בהלכות לשון] מדן [ששנינותו אינה מביישת את בקיאותו] עם צאתו לגמלאות. הרשימה שלפנינו היא תוספת, שעל חלק מעיוליה עוד הספיק לשמוע ולהעיר, לברך על הבחירה ולהביע את הסכמתו – הסכמה שֶבְשֻׁחִיקָה.

א. נשאלנו (ש' 235)²: היכן התפרסם התרגום למעשה חוני
Honi's baking the cake?

עיון ב"תרביץ"³ בתמצית האנגלית למאמרו של פרופ' גב"ע
צרפתי ("חסידים ואנשי מעשה והנביאים הראשונים") "יגלה" את
הפסקה הבאה: Honi's baking the cake.

2. הציון (ש+מספר) פירושו הפניה לקונטרס "שבשתא כיון דעל על? או:
ממילא נפקא?" ומספר העמוד שבו נדון הנושא המוזכר.
3. "תרביץ", רבעון למדעי היהדות (כו, מס' 2), סבת תשי"ז, עמ' II
(Summaries).

אך אין זה פרסום יחיד, כפי שיעיד צילום⁴ השער של שירון
לפעוטות⁵:

בשער הספר ילדים רוקדים את הריקוד "עוגה, עוגה, עוגה,
במעגל נחוגה" – סביב... עוגה.

*

ב. מה פירוש "עיול מוטעה" (ש' 253), שנרשם בקטלוג
כ'מקנה אברהם' במקום 'מקנה אברם'? ואולי טעות דפוס
מקריית יש כאן?

גם כאן האסמכתות בידינו, והרי הן לפניכם:

בספרייה המלכותית של קופנהגן – The Royal Library
Postincunabula (1974) אמנם נמצא העיול (הנכון), אך לא כך
נרשם הספר בשני קטלוגים, שיצאו לאור לרגל מאורעות
חגיגיים בשני מקומות (ותאריכים) שונים:

4. תודתי לד"ר אבשלום קור, שהסב את שימת לבי לשער השירון, וסיפק
לי את צילומו.

5. מירה לובה ואוה איצקוביץ: עוגה, עוגה, עוגה, (שירי-פעוטות), ספרון
עמרנה, רמת-גן (תשס"ו?).

קאטאלאג

3.

אברהם בן־מאיר דע באדמאס

(איכאליענישער דאקטאר, געשט. אין פאדוא, אין 1523).

מקנה אברהם

(העברעאישע גראמאטיק מיט א ביילאגע וועגן דעם שיקל פון קלונים בן־

דוד קלונים) מיט לאטיינישער איבערזעצונג (פון קלונים בן־דוד?).

ווענעדיג, וויאל באבערג, 1523, אין־4.

ערשטע אויסגאבע. (ל. גאלדשמידט). (ש. 2—4188).

אויסשטעלונג עברעאישע זעלטענע ספרים פאריז גאלעריע ראמאל

1952, עמ' 17

CATALOGUE

3. **Abraham ben Meir de BALMAS** (médecin, Italie, mort en 1523).

מקנה אברהם **MIQNE ABRAHAM** (Le troupeau d'Abraham).

(Grammaire hébraïque, complétée d'un traité sur les accents par Kalonymos b. David Kalonymus) avec traduction latine (par Kalonymos b. David ?).

VENISE, Daniel Bomberg, 1523. In-4°

Edition princeps.

(Fonds L. Goldschmidt)

(S. 4188-2)

Esposizione Castello Sforzesco — Sala de Tesoro, Milano

1953, p. 15

המחבר, מאחר ששכל את בניו, התכוון ששם הספר יהיה מקנה אברם דווקא: "על כן לא קראתי שמי אברהם כי אם אברם".

*

ג. ל"מקרה מאפו" (ש' 237), שבו השתרבבה בטקסט הערת העורך לסדר אפשר להוסיף כהנה וכהנה: נביא רק עוד שתי דוגמאות:

1. ב"בית מקרא"⁶, במאמר "עיונים גזרונים בלשון המקרא" באה הערה (דומה) זו בגוף הטקסט:

עיונים גזרונים בלשון המקרא

דוֹרִינֶק¹⁵ מצייע לנקד: אשר תָּנָה הוֹדֵךְ, פָּעַל: סָפַר וְשָׁבַח הוֹדֵךְ. וכאן ראוי לציין, שמשקל השם 'תָּנָה' הוא על דרך סָאָה (המקראית), פֶּלֶח (הבתר מקראית — אחד ממאה בסאה). הפירושים וההרגומים הקדומים פירשו, תָּנָה, כמו תָּנָה: "דִּינִתְבָּתָא זִינָךְ עֵיל מִן שְׁמִיא" (יונתן). רד"ק סבור ש'תָּנָה' הוא מקור (על דרך 'רָדָה' — בראשית מ"ו, ג) במקום נִתְּנָה, שהמקור בא לפעמים במקום פועל נטוי.

כאן מתחילות היריעות 2 עד 6 במאמר הוכרמן שדלגתי אליהן

זכר — נו"ן מוספית או שרשית?

הסכימו כל המפרשים שזָכַר הוא נרדף לזכר, ששרשו ברר והוא נפעל, בינוני: "עם חסיד תחסד, עם גבור תמים תמם. עם נָכַר תִּתְּכַר ועם עָקָשׁ תִּתְּפַל (שמו"ב כ"ב, כו-כו).

6. "בית מקרא" (כתב-עת של המרכז העולמי לתנ"ך), שנה לג, סבת-אדר תשמ"ח, עמ' 123.

2. ואילו מעל לפרק ו' שבספר "הסוציולוגיה של הבערות"⁷ אנו מוצאים הוראת דפוס זו:

[דיסקט/7מ/אונ' משודרת/הסוציולוגיה של הבערות/7 הגהה?]
מן הדין שיוציאו את ההערות האלה במהדורות הבאות.

ואם במגיהים ובהגהות עסקינן הרי דוגמאות נוספות:
הסופר אמנון שמוש כתב לנו (ר' צילום), שבקובץ הסיפורים אחותי כלה⁸, שיצא לאור בשנת 1974, נכלל גם סיפורו "בן שתי ערים". אלא שהמגיה, שלא ירד לסוף כוונתו של המחבר, התעקש לתקן בכל ההגהות "בין שתי ערים" (בין ביו"ד) וכך אמנם נדפס במהדורה הראשונה. הדברים נדפסו כך, למרות בקשותיו ומחאותיו של הסופר.

7. עמוס פוקשטיין ועדין שטיינזליץ: הסוציולוגיה של הבערות, משרד הביטחון, תשמ"ח (1987), עמ' 41.
8. אמנון שמוש: אחותי כלה, מסדה 1974.

אזין-דין 13.7.1988

לנצחון נפלאי יידי' לאק וזכרה!

היי אפען גיוואה אאייגל רעלעגיו (לעגאיו?)

לאן. לקנאט' זענין ווענין.

קונץ הע'פניק' אלי גאונ' באה" יקא אאוי דהולאט' אסדה"

זשע-1974 ווענע זי' מעיה מקלוצי מעולה המעיה

יקנען "ג'קן" אי אה למ הי'מכ "בן שג צו'ק" א-

"בין שג צו'ק". שווי וועקנ' אה הי'דור, אן הוא

זעקלען שג יעקן, ווען אמעק נעגב למ הי'טור טעזע

זעהדורה היאלאנעק דק פנילה וליהה נעק-א-נעק אינעליו

אזעל אה דעקון העגות זעהדורה הלעה

זעפני גאונ' באה" יקנען הי'א נעגב' גאמי העכק העכק'

יעק כאן ג'קן יע'עיה וועקן העכק' אחד לבוי וועכעט (והוא

לב וועקן, וועב נעילה ליהה נעק-א-נעק כד' אלעז

אויז לזי כוונע' ויל אנדדה

לאן אמעקן למיל

ומעניין לעניין באותו עניין (כמעט).

*

ד. המובאה מירמיהו (כב, כב) "ונמלכת שהיא ונכלמת" (ש' 238–240) הובאה לא מפני שיש כאן טעות דפוס בתנ"ך (שאף היא לכשעצמה אינה לתפארת ההוצאה), אלא רק מפני שהמפרש בהיגררו אחרי הטקסט השגוי 'הוסיף חטא על פשע', ופירש: נמלכת/התחרטת.

וטעות זו חזרה על פני הדפסות ומהדורות...

אגב, גרירה כזו אחרי טקסט שגוי, אינה נחלת ימינו בלבד. בקוהלת רבה (פרשה א, כח), הוזכר היבט מסוים בבניין המשכן (בצאת ישראל ממצרים), ובמשך דורות רבים רווח הנוסח "כורש המלך היה שם"⁹:

גמלס קראס סקדמס כרוך סול למסס וצסס הימנהסור
כמססן ועסס כבי לכין אחר כורס המלך היס שס תני לכי
היסעיס קין ארת היתח לוכמנח סכאסור ותיעס לס'וסור
פר מקדין ומפריס ועסור מקדין תרתי סמיצמיניס אחר

9. על טעות זו ועל תיקונה העמידני ד"ר מרדכי מישור. תודתי לו.

הנוסח הזה מופרך מיסודו, ואין לו על מה שיסמוך. (יציאת מצרים הייתה במאה השלוש-עשרה לפני הספירה, ואילו כורש מלך במאה השישית לפני הספירה.) נוסח זה, שמקורו בדפוס הראשון של קהלת רבה (פיזרו רע"ט) מצוי גם בכתב-יד שונים – לאו דווקא מן המשובחים – והוא תוקן שנים אחר-כך בעקבות ההערה על נוסח המקבילות אצל "מתנות כהונה"¹⁰.

מדרש	קצת א	רכה	יח
צו לו רי"ך ר"ם ואין כל חדש החת חשש. רבנן אמרין לע"ל הקב"ה סוציא ברו מכרו וינסר כל מי שלא אכל בשר חזיר מיסיו יבא ויפול שברו. והרבנן סנכזים שלא אכלו בשר חזיר מיסיהם והם באים ליפול שברן. באוחה שעה הקב"ה אוסר נשברו אלו שני עילמיה לא ריין שאכלו עולמן אלא הם מבקשין לאכול עולמן של בני עיר. באוחה שעה הקב"ה סוציא כרוז פזם שניה וכבריו ואוסר כל מי שלא אכל בשר נבלה ופיריות שקצים ורמשים אם לא אכל כשלו אכל משל חבירו הוי למת נקרא שמו חזיר שצתיד להתחזיר הנדולה והמלכות לבעליה. ערות חמשים סח הן ר' יהודה אוסר אלמין. ר' נחמיה אוסר גלמין. ר' יוחנן אוסר סין חיה גדולה הראת הקב"ה לסנה ועשה היסנה צורך חסדן וננוח. ר' אבין אבר קרש היה שמת. חני ר' הושעא קרן אחת היה לו בכצחי שנא' (מלכים סא) והיטב לה' משור פר מקרין כפרים ונ'. סקין תרתי שש סנה א"ר תניא בר יצחק מקרן כתיב. ר' ברכיה אמר בש"ר יצחק נטאל			
סחנת כהונה			
להחזיר כו'. כדמפרש לקחן ו חילתן. כלי חילתן. כהן מדליקין ונפרק כלל גדול. רבי אבין אחר קרש נלכסנין. בפרק חשש פירובי אורין כמלכות סוציא היה שמה חני' כו'. וכן איתא למחן דלחר כס' כהן שחש: אף כל חדש, כלומר לא יהיה מה בלא היה ו מדליקין כנבלי (כ"ח) וס' ב הפרק מין היה גדולה אם לא אכל כו'. הוא דברי הסגר אין אחד בכל כפוקים בלגשים ו מקרן כתיב. ה"ג נ"כ בירושלמי אומות הסכ"ס בלא אכל שאם לא אכל מקלו אכל ודיין מדכתיב חסר וי"ר שחשש בכל קרן אחת כמו מל חנינו: ה"ג הייתה צורך חסדן. ק הוא בחולל כשר יהודה חסר ו' ודרש חז"ל חד כהנא בירושלמי נפרק כהן מדליקין ה"ג בירושלמי סק ה"ג: מקרין חשש בכל שתי קרנים. כש חסרים ודיין			

10. מתנות כהונה: פירוש למדרש רבה (למקרא ולחמש המגילות) מאת ר' יששכר בר' נפתלי הכהן המכונה בערמאן אשכנזי (משעברעשין) נדפס לראשונה בקראקא בשנת שג"ז.

האט אויף זיין לעבן ניט געגעסן קיין פלייש פון נבלות און טרפות. פון שקצים און רמשים, [זאל קומען אין נעמען זיין שכר]. אבער דעמאלט וועט קיינער ניט קומען. ווייל] אויב איינער האט ניט געגעסן אזוינס ביי זיך, האט ער געגעסן ביי זיין חבר. דעריבער: פארוואס רופט מען [יענע באשעפעניש] חזיר? ווייל ער איז אנגעברייט אומצוקערן די גדולה און דאס מלכות צו דעם וועמען עס קומט.⁶⁶

וואס זיינען די תחשים-פעלן? ר' יהודה זאגט: פאלעט קאלירטע [פעלן]. ר' נחמיה זאגט: הערמעלין פוטער. ר' יוחנן זאגט: הקדוש ברוך הוא האט געוויזן משהן אזא מין גרויסע חיה, און פון איר האט ער געמאכט וואס איז געווען נייטיק פארן משכן, און נאכדעם האט זי גאט באהאלטן.⁶⁷ ר' אבין האט געזאגט: איר נאמען איז געווען קטרעש. ר' הושעיא האט געלערנט: זי האט געהאט איין הארן אויפן יטערן. ווי דער פסוק זאגט (תהלים סט, לב): ותיטב לה — און ביי גאט וועט עס זיין בעסער ווי אן אקס. באהארנט און באקלויט. — אבער מקרין, באהארנט, מיינט דאך צוויי!⁶⁸ האט ר' חנינא בר יצחק געזאגט: מקרן שטייט.⁶⁹

פרשה א: כט

67

„כל מי שלא אכל בשר נבלות וטרפות, שקצים ורמשים — — — — —
אם לא אכל משלו, אכל משל חברו. הוי: למה נקרא שמו חזיר?
שעתיד להחזיר הגדולה והמלכות לבעליה.

עורות תחשים מה הן? ר' יהודה אומר: אלטינון. ר' נחמיה אומר: גלבטינון. ר' יוחנן אומר: מין חיה גדולה הראה הקב"ה למשה, ועשה הימנה צורך המשכן וגנוה. ר' אבין אומר: קרש היה שמה. תני ר' הושעיא: קרן אחת היתה לו במצחו. שנאמר (תהלים סט): ותיטב לה משור פר מקרין מפרים, וגו'. — מקרין תרתי שמע מינה! א"ר חנינא בר יצחק: מקרן כתיב.

[הבאנו צילום זה מתוך ספרו של ש' דונסקי: מדרש רבה קהלת, תרגום יידיש (שינויי נוסחאות), מונטראל 1967, עמ' 67 — ולא מספרי המדרש המצויים — כדי לכבד את זכרו של מלומד יהודי-קנדי, שלא זכה לעלות ארצה.]

אשר לטעויות דפוס הנה דוגמה¹¹ (מעשרות הדוגמאות שבאמתחתנו), שהיא בחינת בא לקלס 'ונמצא מחרף ומגדף' (מגילה כד ע"ב):

בתפילת קבלת שבת ("מזמור לדוד", תהילים כט), שב"סידור השלם"¹², המכשול הזה:

178	קִבֵּלַת שַׁבָּת
יַעֲרוֹת, וּבְהִיכָלוֹ כָּלוּ אֱמֶר כָּבוֹד : יי לַמְבוֹל יֵשֶׁב, וַיֵּשֶׁב יי לִמֶּנֶּה לְעוֹלָם : יי עוֹ לְעַמּוֹ יִתֵּן, יי יִכְרֹךְ אֶת עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם :	

ולמה ייגרע מקומם של העורכים והמחברים?
 כידוע, היה שם אשתו של עגנון – אסתר (זוכרים את מכתביו אל "אסתרליין יקירתי"?), שם בתו – אמונה, ובנו יחידו – שלום מרדכי (על שם אביו ר' שלום מרדכי הלוי), שכונה (גם): חמדת. אולם המעיין "באנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו"¹³ ימצא בערך עגנון:

צאצאיו: אסתר, שלום מרדכי, חמדה.

11. תודתי למר בנימין אליצור, אשר סיפק לי דוגמה זו.
12. סדור השלם, בית דפוס והוצאת ספרים "אשכול", ירושלים (חש"ד).
13. דוד תדהר: אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, דמויות ותמונות, הוצאת ספרים ראשונים, כרך ג, תל-אביב 1949, עמ' 1464.

האישה הייתה לבת, הבת אמונה נעלמה, ושלוש מרדכי נשאר, אך כינויו היה לחמדה. וכך הוחזרה לעגנון – בת.

ועוד מקרה¹⁴, שוודאי בלבד רבים ממחשבי חישובים: במחקרו של וילנסקי "מחקרים וחקירות על דבר העתק כה"י של ספר התרשיש לר' משה בן עזרא", שבא בקרית ספר¹⁵, אנו נתקלים בשורה תמוהה זו: "...ר' משה אבן עזרא חבר ס' התרשיש, והוא כולל סודו כמנין תרשיש שירים אשר..." שום מחשב או גימטריות לא יצליחו לפענח השוואה זו, אך עיון במקור יפתור את הבעיה ושם: 1210 כמנין תרשיש. הווי אומר: הוא כולל 1210 (=כמניין תרשיש) שירים. נתחלף לו, למגיה, האפס בסמ"ך, הספרה 1 – בוי"ו, והספרה 2 – בדל"ת, וכך 1210 היה ל"סודו".

השיבוש תוקן בקובץ מחקרים (בלשון ובספרות) למיכאל וילנסקי, בהוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים, תשל"ח, עמ' 212.

ואם בגימטריה עסקינן, אף דוגמה זו שלהלן מענייננו: במסכת סנהדרין (כב ע"א), בקטע העוסק במובאה הידועה מספר דניאל (ה, כה), היא הכתובת שעל הקיר: "מִנָּא מִנָּא תִּקֵּל

14. תודתי למר ישעיהו וינוגרד, שהביא לשימת לבי טעות זו.

15. קרית ספר, רבעון לביבליוגרפיה (כלי מבטאו של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים) שנה ד חוברת ג-ד, תרפ"ז-תרפ"ח, עמ' 267.

וּפְרָסִין, אֲנִי קוֹרִין: "אמר רב: בגימטריא איכתיב להון: יטת
 יטת אידך פוגחמט". הווי אומר, שבכתב סתר (פשוט) (שבו א =
 ת, ב = ש; י = מ, ט = נ, ת = א, יטת = מנא, וכך הלאה.
 אלא שהמלה "אידך" בעייתית היא. מספר האותיות (4) אינו
 כמספר האותיות שבמקור (3), וכדי להגיע ל'תקל', שהיא בכתב
 סתר: 'אדך', עלינו לוותר על היו"ד, שנוספה כאן שלא לצורך.
 יו"ד זו באה בגוף הטקסט, ואף ברבנו חננאל ברוב הדפוסים של
 התלמוד הבבלי. לא כן בכתב־יד טובים.

יש לקבוע אפוא, שזו טעות של סופר, שנגרר אחרי המלה
 השכיחה 'אידך' [המופיעה, אגב, באותו דף ממש (כב ע"א),
 שורות מספר מעל למובאה שדננו בה].

*

ה. מאז קראתי את החוברת (ש' 264–268; 287–288), אני
 אומר בברכת המזון: "כי אם לידך המלאה, הפתוחה, הגדושה
 והרחבה", ככתוב בסידורו (על קלף) של הבעל־שם־טוב. היש
 רבנים הגורסים כך (מלבד אנשי חב"ד)?

כפי שצייננו יש סידורים, שכתוב בהם: "הקדושה" (נ"א:
 "הגדושה") בלא ציון המקור. נביא כאן עוד שני ספרים,
 המזכירים נוסח זה:

1. ספר ערוך השולחן ליחיאל מיכל אפשטיין (הוצאת יוסף צבי
 לעוו, וורשא, הוצאה שלישית, תרס"ו?) מביא בפרק הלכות

ברהמ"ז, סימן קפת, עמ' נח: "...ויש סידורים שבמקום 'הקדושה' כתוב 'הגדושה', כלומר לשון גודש, שנותן כביכול יד מליאה עם גודש..."

2. ספר לחם רב (השלם) למשה ראזענבוים (הוצאת "ספר", ירושלים תשל"ד, עמ' תקט"ז): כי אם לידך המלאה הקדושה והרחבה... וצ"ב [=וצריך ביאור] מה ענין קריאת ידו של הקב"ה וב"ש [=הקדוש ברוך-הוא וברוך שמו] ידו הקדושה. שמעתי מ ידידי הרב המאה"ג (=המאור הגדול) מו"ה (=מורנו הרב) מנחם שפירא נ"י נכד הגאון הצדיק מו"ה אברהם יצחק ליב ז"ל, שהגאון הצדיק מאנטיניא היה בווארמס, וראה סידורו של רש"י, והיה כתוב בו: "מידך המלאה והגדושה" בג', והוא מובן יותר. והערה: סידור רש"י¹⁶ היחיד שבידנו אינו סידור תפילה ממש, כי אם סדר מנהגים ודיני תפילה, כמה מהם בחתימת רש"י עצמו וכמה מהם מתלמידיו בשם רבם.

והסידור המוזכר בדברי ספר לחם רב (השלם)? יש מפקפקים בעצם קיומו, ויש סוברים שאבד, ואתו אבדו אף הערותיו של רש"י בשולי הגליונות. אם יימצא, יש להניח ולקוות, שנמצא בו אף קביעות של הקודמים לרש"י (רבנו גרשום, רב האי גאון, ר'

16. שלמה באבער: סידור רש"י, כולל פסקי דין והליכות, (נערך ונסדר לרפוס: יעקב פריימאן), חברת מקיצי נרדמים, ברלין 1911; הדפסה חדשה: קריה נאמנה, ירושלים תשכ"ג.

מבוסס על שלושה כתבי-יד: כ"י פארמא (בסופו רשום: סליק סידור רבנו שלמה זצ"ל); כ"י הרשד"ל (ובסופו: שנת ב"ם לפרט סידור רבינו שלמה נחרט); כ"י מינכען (ובסופו: סידור רבנו שלמה נשלם).

עמרם גאון ועוד), תגובתו עליהן והוספות תלמידיו (בשםם ובשם רבם).

*

ו. המחבר מביא את דברי אבודרהם "כי בשבת יש לומר מגדול ישועות בווא"ו, ובחול – מגדיל ביו"ד" וסותר אותם בטענתו שבש"ב פירושו בשמואל ב' (ולא בשבת). היש תומכים נוספים בדעה הזאת?

הבאנו את דבריהם של הגורסים, שבשבת יש לומר: "מגדול" ובחול "מגדיל", (ש' 260/261) כדי שיהיו משקל נגד לטענתנו, שמאות שנים אחרי אבודרהם שימשו "מגדול" ו"מגדיל", ללא הבחנה, בין בחול בין בשבת. ואמנם המעיין בצילומי הקטעים מתוך קונטרסי ברכת המזון מהמאות השש-עשרה והשבע-עשרה (ש' 273–277) ייווכח, שהיו מי שגרסו שיש לומר "מגדיל" גם בחול וגם בשבת, ולעומתם מי שהעדיפו "מגדול" בין בחול ובין בשבת.

על כורחך אתה נאלץ לקבל את ההנחה שהמהדירים של סידורי התפילה, שנתקלו במקבילות מגדיל/מגדול בלא הבחנה, לא רצו לבחור בין נוסח א' לבין נוסח ב', והעדיפו להביא את שניהם בציון הערה בש"ב (בשמואל ב') על יד "מגדול". את המקור "מגדיל" לא היה צורך לציין: כל יהודי שומר מצוות ידע את פרקי התהילים בעל-פה (כמעט).

דרך אגב: כאן המקום להעיר, שקודמיו של אבודרהם – וראה גם נוסח התפילה אצל הרמב"ם – לא ידעו (?), ומכל מקום לא המליצו על נוסח אחד לשבת, ונוסח אחר – לחול.
למשל, רבי אברהם ברבי נתן הירחי¹⁷ (הירחי – אולי על שם עיר הולדתו Lunel)¹⁸, שחי כמאתיים שנה לפני אבודרהם, אינו מזכיר כלל את הגרסה מגדיל/מגדול בחיבורו "ספר המנהיג".
גם יוזפא שמש¹⁹, שחי מאות שנים אחר-כך אינו מזכיר את הגרסה הזאת בספרו על מנהגי וורמיישא (הספר רואה אור בימים אלו ממש).

אם נסתמך על ספרי מנהגים, שרווחו בזמנו של אבודרהם, על הספרים שהיו בשימוש מאות שנים לפניו ועל הספרים שנתפרסמו מאות שנים אחריו, נוכל לקבוע, שאמנם בזמנו שימשו "מגדיל" ו"מגדול" (זו לחול וזו לשבת וליו"ט), אך רק

17. ספר המנהיג (שמו במקור: מנהיג בני עולם) לר' אברהם ברבי נתן הירחי (1155–1215) ובו דינים, סדר תפילות ומנהגי צרפת (הדרומית והצפונית), אלימניה (אשכנז), ארץ איי הים (אנגליה) וספרד.

18. על ריבוי הכינוי ירחי כשם משפחה ראה גם: Dr. Zunz: "*Heisst Raschi Jarchi?*" בתוך: *Gesammelte Schriften, Louis Gerschel* Verlag, Berlin 1876, Vol. III, pp. 100–105.

19. ר' יוזפא שמש (נולד בעיר פולדא ב-1604). יש הסוברים, שהוא ר' יוזפא פולדא (=מפולדא): ספר מנהגים דק"ק וורמיישא, יצא לאור (לפי כ"י) במכון ירושלים, כך א, סימן קע, ירושלים תשמ"ח; כך ב סימן שי"ג (בדפוס).

לתקופה קצרה ובחבל ארץ מצומצם (ערים אחדות בלבד). היו
ארצות, שבהן אמרו מגדול בחול ובשבת, לעומתן קהילות
שלמות אמרו מגדיל הן בחול הן בשבת.
כך, למשל, אנו מוצאים באחדים מן הסידורים ובקונטרסי
ברכת המזון רק את הנוסח מגדול:

סדור מברכה כמנהג קק בני רומא, ויניציאה 1584
סדור מברכה כמנהג קהילות הקודש אשכנזים, מנטובה
1670 ועוד ועוד.

ובאחדים מהם [בכללם הגדות פסח!] רק את הנוסח מגדיל:

סדר ברכת המזון, פרנקפורט דאדרה תס"א
סדר תפלות כל השנה, אמשטרדם תס"ז
הגדת שוקן (Z4085), 1500–1450
סדר הגדה של פסח איטינגן, תפ"ט 1729
The Rylands Haggadah XIV
Haggadah Cincinnati (444) XV
Haggadah Paris (Heb. 1333)
Haggadah Paris (Heb. 1388)
ועוד ועוד.

פסוקי שמועה מלפני ועשה חסד
לפני שחרו לזה וליועץ עד מלפני
עשה מלפני מלפני מלפני

על אף אינעם פערזינלעכע

נה

לו ואת כל המסובין ביטלחנו כמו שנהכרבו אבינו
 בנדיהם יצחק ויעקב בכל מכל כן נהכרך כולנו יחד
 בברכה שלמה ונאמר אמן
 מרום ילכדו עלינו עלינו זכות שיהא לכולנו
 למשכרת שלום בייטא ברבנו מאת יי ועדקה
 מאה ייטעו ונמצא חן ושבלי טוב כי נעלה הסוד אדכי
 הוא יטלחנו אליהו הנביא זכור לטוב
 וילמדנו לקח טוב ויבשרנו ביטירות

טובות מעדיל יטועות מלכו ויעשה חסד למיטיו
 לדור ולדור יערי עולם יעשה שלום במרומו הו
 ברחביו יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל אמן
 את קדושינו כיצן מחסור לראיו
 בפריס ריטור יעבו ודורי יי לא יחסרו
 כל טוב יי עז לינו יקן יכרך את עמו ביטלום

תודתנו ל-Bibliothèque Nationale de Paris על הרשות
 לפרסם דף 236 מהגדת פאריס (Heb. 1388).

יִצְלָנוּ מִמִּיתָה חֲטוּפָה הַרְחֵם הוּא י'
 יִשְׁפִּיל שׁוֹנְאֵינוּ וְאֹיְבֵינוּ מִטָּה מִטָּה
 הַרְחֵם הוּא יְגִיחַ קֶרְנֵנוּ וּמִזְלֵנוּ מֵעֲלָה
 מֵעֲלָה הַרְחֵם הוּא יִשְׁלַח בְּרַכָּה בְּמַעֲשֵׂה
 יְדֵינוּ הַרְחֵם הוּא יִצְלָנוּ מִזַּעַם הַיָּם
 וּמִהַמּוֹן גְּלוֹי הַרְחֵם הוּא יִצְלָנוּ מִעֲזִידוֹת
 רָעוֹת הַרְחֵם הוּא יִצְלָנוּ מִשְׁלֹטוֹנֵי
 קָשִׁים הַרְחֵם הוּא יִשְׁלַח לָנוּ אֶת אֱלֹהֵינוּ
 הַנִּבְיָא זָכוֹר לְטוֹב וּלְמַדְרָנוּ לְקַח טוֹב ו'
 וּבִשְׁרָנוּ בְּשׁוֹרֹת טוֹבוֹת הַרְחֵם הוּא יִשִּׁים
 בְּיָנוּ בְּרַכָּה וְרִיחַ וְשָׁלוֹם בְּאִמּוֹר אֲשֶׁר־
 הִגִּיד יְחֶסֶד בּוֹ כִּי אֵין מַחְסוֹר לִירֵאָיו
 מִגִּבּוֹר יִשְׁוֹעוֹת מַלְכוֹ וְעוֹשֶׂה חֶסֶד לְמַשִּׁיחוֹ

תודתנו להוצאת סטימצקי בע"מ על הרשות לפרסם דף זה מתוך
 The Rylands Haggadah

אמנם ספרי התנ"ך (שמואל, מלכים) אצל היהודים, נתחלקו רק במאה החמש-עשרה, אך כשהודפסו הסידורים הראשונים, כבר נחלק ספר שמואל (לשמואל א' ושמואל ב'), וחלוקה זו הייתה מושרשת היטב בתודעת לומדי המקרא.

ראשי התיבות הם לעתים מכשול, שרבים נכשלים בו, ואף מכשילים אחרים – שלא בכוונה.

לענייננו אפשר לעיין בספר "מקור ברוך"²⁰. המחבר, הרב ברוך הלוי עפשטיין טוען: "בשב' מגדול': וכיון לומר בזה, כי בשמואל ב' הנוסח מגדול".

אף בעל "תוצאות חיים"²¹ (איזה שם לספר הדין ב"תפילות בעד... המתים") בדונו בברכת המזון, מציין: "והאמת והפשוט כי מסדרי התפלה שמצאו פה ב' פסוקים דומים, לא רצו לבכר האחד מחברו, ונתנו לזה מקומו בחול ולזה בשבת וי"ט". וב"סדר עבודת ישראל"²² הוא חוזר ומדגיש: "והטעם הפשוט על חלוף הלשון בשבת וי"ט כבר כתבתי בס' "תוצאות חיים" דף קכ"ד

20. ברוך לוי עפשטיין: מקור ברוך, דפוס רם, ווילנא התרפ"ח, חלק ג, עמ' 1410.

21. יצחק בן אריה יוסף דב (Dr. S. Baer): תוצאות חיים, הוצאת לעהרב ערגער, רעדעלהיים תרמ"ב, עמ' 262.

22. סדר עבודת ישראל (כולל התפלות לכל השנה על נכון...), רעדעלהיים תרכ"ה (1868), עמ' 561.

[במהדורה שלפנינו: עמ' 262] שהוא, כי מסדרי התפלה, אשר מצאו פה ב' פסוקים דומים, לא רצו לתת יתרון לאחד על חברו, וע"כ בחרו בשניהם, ונתנו לזה מקומו לימי חול, ולזה מקומו לימי שבת וי"ט".

שנינו (יבמות קב ע"א): "אם יבוא אליהו ויאמר: אין חולצין במנעל – שומעין לו; אין חולצין בסנדל – אין שומעין לו, שכבר נהגו העם בסנדל".

ואם נשתרש המנהג להשתמש ב"מגדיל" בחול וב"מגדול" בשבת, (ובחגים, בראשי חודשים ובחול המועד כתוספת מאוחרת – וכן במוצאי שבת, בסעודת ברית מילה, בסעודת פורים, בסעודת חתונה, ובסעודה לכבוד סיום מסכת – אצל כמה מקהילות ישראל) – קבלה היא – ונקבלה.

ומילתא דבדיחותא: נראה, שעם קום המדינה, כמה משליחי מוסדותינו לא הצטיינו בידיעות רבות ביהדות. תשובתו של עובד נציגות ישראל (שם העיר ושם האיש משתנה לפי המספר), שנשאל אם הוא מניח תפילין, הייתה: "רק בשבת". ראש הנציגות, שנכח במעמד, נשאר פעור-פה, גבוך ובלא מענה לטרוניות של "אוהבי ישראל" שבמקום, אשר דחקו בו: הייתכן? כדי לעזור לו להיחלץ, הנה מדרש על תפילין ושבת. ב"מדרש פליאה"²³ אנו קוראים: "אין מניחים תפילין אלא בשבת" – אלא בימים שאומרים בהם שיר של יום: "היום יום

23. מדרש פליאה (עם פירוש בינת נבונים), המלקט יצחק בן-מרדכי משעדליץ, ורשה, תרנ"ה, עמ' 130.

(פלוגי) בשבת". אבל בשבת אומרים: "היום יום שבת", ולא "בשבת". הווי אומר: מניחים תפלין רק בימים, שב"שיר של יום" (בשחרית של חול) אנו אומרים אחרי התפילה: ליום א' – היום יום ראשון בשבת, שבו היו הלוויים אומרים בבית המקדש; ליום ב' – היום יום שני בשבת... וכך הלאה.

הפירוש השני, המובא ב"מדרש פליאה" לקביעה ש"אין מניחין תפלין אלא בשבת", קשור לעניין שדשנו בו לעיל: פענות ראשי תיבות.

130	בינת	מדרש פליאה	גבונים
דשניחא וליכא ההדורים ויכולים	שער וההפלין של יד יהיה במקום הנכונה	שער וההפלין של יד יהיה במקום הנכונה	שער וההפלין של יד יהיה במקום הנכונה
אנשים וגו' לשיר ואין לחוש. שם :	של יד שהוא כמו הפוח :	של יד שהוא כמו הפוח :	של יד שהוא כמו הפוח :
(קבט) כי שתי אותיות ראשונות של	עוד יאמר איחא בכנפי יונה חלק ד'	עוד יאמר איחא בכנפי יונה חלק ד'	עוד יאמר איחא בכנפי יונה חלק ד'
מרדכי הייט מ' ר' המה	חסור להגית תפלין אלא מי שקרא	חסור להגית תפלין אלא מי שקרא	חסור להגית תפלין אלא מי שקרא
החלו של שתי אותיות	תורה נביא' וכתובים.	תורה נביא' וכתובים.	תורה נביא' וכתובים.
ראשונות של פתחיה	תורה בספר בראשית.	תורה בספר בראשית.	תורה בספר בראשית.
הפ' והת' וכן הד'	נביאים בספר שמואל.	נביאים בספר שמואל.	נביאים בספר שמואל.
של מרדכי ג"כ החלו	כתובים בספר תהלים.	כתובים בספר תהלים.	כתובים בספר תהלים.
של אות ג' מן פתחיה	ו"ש בשב"ת שמואל	ו"ש בשב"ת שמואל	ו"ש בשב"ת שמואל
והוא הת' אבל הכ'	בראשית תהלים	בראשית תהלים	בראשית תהלים
אותיות אחרונות מן	קרינים :	קרינים :	קרינים :
מרדכי הם כ' י'	עוד יאמר כי תפלין	עוד יאמר כי תפלין	עוד יאמר כי תפלין
המה כפל מן ב'	המה לאות שבני	המה לאות שבני	המה לאות שבני
אותיות אחרונות של	ישראל דבוקים בה'	ישראל דבוקים בה'	ישראל דבוקים בה'

עיון בפענוחים הרבים של ראשי התיבות ש"ב (בקשר למגדיל/מגדול) – כפי שמפורשים בשלושה אוספים של "אוצר ראשי תיבות"²⁴ – "ישבר את העין."

*

ז. היש מפות להוכיח את ההשערה (ש' 243–247), שוואדי ג'וז הוא עמק יהושפט?

לצערנו לא מצאנו בארכיון של עיריית ירושלים מפות בערבית (או באנגלית) מהתקופה הטורקית, האנגלית או הממלכה ההאשמית (שבין מלחמת השחרור ומלחמת ששת הימים), אך יש בידנו צילומי מפות שיוכיחו את טענתנו:

1. מפת ירושלים מ-1841²⁵

2. מפת ירושלים מ-1864²⁶

24. מאיר הלפרין: הנוטריקון, הסימנים והכינוים, דפוס קלעצקין, ווילנה תרע"ב, עמ' 239; אברהם יצחק (שטערן): ספר ראשי תיבות, דפוס קויפמן ובניו, Sighetul 1926, עמ' 244; שמואל אשכנזי ודב ירדן: אוצר ראשי התיבות (בלשון ובספרות מימי קדם ועד ימינו), ראובן מס, ירושלים תשכ"ה, עמ' 539.

25. *Plan of the Town & Environs of Jerusalem*, James Wyld, 1841
על פי רישומים של Aldrich & Symonds.

26. *Ordnance Survey of Jerusalem*, Captain C. W. Wilson, 1864–5.

השוואה בין שתי המפות תגלה, שבמקום שבמפה משנת 1841 מצוין Wady Yehoshafat, שם ממש מופיע במפה של שנת 1864 הסימון Wadi al Jos.

*

ח. נשאלנו על דוגמאות נוספות לטעות סופרים ועל דרך היוצרות (ש' 240).

הנה דוגמה: במסכת בבא קמא (פה ע"א) אנו קורין:

...וקירא וקלבא

ורש"י מפרש: וקירא = שעווה וקלבא = רשינ"א שבחביות שליין. ואילו במסכת שבת (קלג ע"ב) משתנה הטקסט:

...וקירא וקלבא רשינא

המלה רשינא אינה באה הפעם בפירושי רש"י, כי אם בגוף התלמוד עצמו. בעל "ערוך השלם"²⁷ הבחין בזה, והוא מציין "רשינא מלה לועזית היא ובאה מגליון (של פירש"י) פנימה". בעקבותיו הלכו רבים ובהם מחברי "Les Gloses"

27. ספר ערוך השלם [...] ואזנתיו ודרשתיו...], ישראל קאהוט, "מנורה", וינה-ברלין 1926, מהדורה שנייה, עמ' 274.

"²⁸Françaises", שצינו, שרשינא (עיול מס' 893 = <<resine>> Resine) מפירושי רש"י היא ובאה במסכתות שבת (קל"ג ע"ב), ביצה (לג ע"ב), בבא קמא (פה ע"א).
הנה כי כך, מלה שבאה במסכת אחת (ב"ק פה ע"ב) בטור המיועד לפירושים ולהסברים, נדדה לגוף הטקסט של התלמוד במסכת אחרת (שבת קלג ע"א): דוגמה מובהקת של טעות סופרים ודרך התהוותה.

ושתי הערות:

1. צרפת, החוגגת השנה (1989) מאתיים שנה למהפכה (ולנפילת הבסטיליה), חבה חוב מוסרי לרש"י, על כי הודות לו נשתמרו (בפירושו) לתנ"ך ולתלמוד הבבלי מלים צרפתיות שהיו בשימוש בתקופתו. הגלוסות שלו הן מקור לא אכזב לדליית מלים צרפתיות עתיקות, שאת צלילן ואת מובנן אפשר לשחזר על פי הכתוב בהסבריו.

28. A. Darmesteter et D. S. Blondheim: *Les Gloses Françaises dans les Commentaires Talmudiques de Raschi*, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris 1929, (Tome Premier) p. 123, ועל-פיו [ראה גם]: משה קסן, אוצר העזים (המלים הצרפתיות שבפירושי רש"י על התלמוד), אחים גיטלר, ת"א-ירושלים 1984, עמ' 28. וראה גם: ספר המשביר (מהדורת צילום על-פי דפוס ורשה, תרל"א), מקור ירושלים תשל"ח, עמ' צ': ו"קלבא רשינא" והוא הנקרא מאננ"א קאלאברין"א.

2. במדע נהוג לציין: "כל זאת על פי מצב המחקר היום", כי ייתכן – וזאת אפשרות סבירה – שמחר, בעוד שנה או בעתיד רחוק יותר, יימצא כתב-יד של התלמוד הבבלי, שתאריך-כתיבתו קדם לתקופת רש"י, ואף בו, בגוף הגמרא, שלוש המלים: = וקירא וקלבא (ו)רשינא, כי אז נצטרך לקבוע שהמלה רשינא, שאמנם רש"י מכירה מן הצרפתית אך מקורה מן היוונית ומן הרומית (resina), מקומה – בגוף הטקסט.

*

ט. נשאלנו: בזוטות (ש' 257) הובאו ערכים זה מול זה, שאחד מהם נוצר ודאי בטעות. היש גם בימינו מלים או מושגים כאלה?

יש למכביר. אך אין זו מטרת הקונטרס. ואף על פי כן, פטור בלא כלום אי-אפשר.

האין זה משונה לקרוא למכל הפלסטיק שבמטבחינו – פח אשפה? וכי פח יש כאן? ו"מלחמת השוורים"? האומנם בשור מדובר או בזכר שבבקר, בן-זוגה של הפרה, הפר? (על הגדרת "פר" לעומת "שור" ראה משה סתוי [סטבסקי] פרקי טבע ולשון, הוצאת מלילות [ת"א?] תשי"ח, עמ' 62).

והנה עוד כינוי שמן הדין שנשנהו: השפעל²⁹.
 על פי שחרר (מן השורש חר"ר) כגון: "ושחררו – שורת הדין,
 אין העבד חייב כלום" (גיטין ד ד); שעבד (מן השורש עב"ד)
 כגון: "תנו לנו שכר עבודה של ששים רבוא ששיעבדתם"
 (סנהדרין צא ע"א); שכלל (מן השורש כל"ל) כגון: "למלך בשר
 ודם שבנה פלטרין ושיכללן" (סנהדרין לח ע"א) ועוד, נתחדש
 בימינו בניין חדש-נושן – שלא היה בו כל אפיון ייחודי –
 ש+שורש, ובין הפעלים הראשונים שנגזרו על פי הדגם הזה
 היה הפועל לשחזר, שהוראתו: חזר והקים, העלה, חזר והזכיר,
 כגון: המהנדס שחזר את התכניות; החולה שחזר את השתלשלות
 המחלה ועוד.

וכאן חברו בלא משים שתי תופעות (מחסר ואפשרות) ויצרו
 בניין חדש "שפעל", ואף הוסיפו לו תכונה (כאילו) מובנית. "ש"
 נתפרשה כמקבילה לקידומת re (=לפעול מחדש) – אולי
 בהשפעת "לשחזר"? (=reconstruct, restore) – ואפשרה
 יצירת פעלים דוגמת: לְשַׁכְּתֵב (=rewrite) לְשַׁמֵּךְ (=resell),

29. וראה חיים רבין: "השפעל בעברית ובארמית – מהותו ומוצאו" ב"ארץ
 ישראל", מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה (כרך תשיעי) ספר
 אולברייט, החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים תשכ"ט,
 עמ' 148–158. וכן שושנה בהט: "דרכה של האקדמיה ללשון העברית
 בחידושי מלים – על ענייני ניסוח או ניסוח ענייני" לשוננו לעם לח,
 ס-י, (התשמ"ז), עמ' יס-כ.

לשצרף (לצרף מחדש = recombine), לשרתח (להרתיח מחדש
= reboil), לשערך, לשפרק ועוד ועוד.
ומה לכל זה ולעניינו?

כל בנייני הפועל נקראים על פי צורת נסתר זמן עבר בגזרת
השלמים: פָּעַל (גָּמַר), פָּעַל (סָפַר) וכן שאר הבניינים, ורק הבניין
החדש מתכנה (בטעות) שִׁפְעַל. זו שבשתא, שיש לתקנה. יש
להקפיד, שבמילונים ובספרי דקדוק יופיע מעתה "בניין שִׁפְעַל"
(על משקל "שִׁכְתַּב") וכך לא תיפגם הפרדיגמה של הפועל
ושמות בנייניו.

מעניין לציין, שהשפעל עדיין לא נתקבל כשווה-זכויות
לשאר הבניינים: במילונים שבדקנו הוא אינו מופיע תחת
השורש (כגון: "כתב" – כָּתַב, כָּתַב, הכתיב וכו'), אלא תחת האות
ש': שכתב, שלהב, שכנע, שכפל וכיוצא בהם.

*

י. נשאלנו: בסעיף 4 (ש' 247) של המנדט הבריטי אמנם כתוב
an appropriate Jewish agency (בלא יידוע). הזאת
הייתה (גם) הצעת המוסדות בימים ההם?

בטיוטת ההצעה של המשרד הציוני המרכזי (ברלין) מ-29
במאי 1919 [הארכיון הציוני המרכזי Z/3/393] מוזכרת רק
"סוכנות יהודית מתאימה". ואף שישה חודשים אחר כך בהצעות
נוסח המנדט מ-11.12.1919 משמש מונח זה: Draft
provisionally agreed upon between Zionist

Organisation & British Delegation ³⁰[Draft Mandate (N° 397) for Palestine] 385/3/3/20870 Dec 11, 1919 Chapter V Palestine ...5. An appropriate Jewish agency...

וכך בטיטות ובהצעות חוזרת הנוסחה (בגרמנית Eine angemessene jüdische Vertretung) סוכנות יהודית מתאימה, באות-כוח מתאמת, הווי אומר: איזו שהיא סוכנות, לשכה או משרד, מוסד כלשהו, בלא כל יידוע.

במסמך לא נקבע שם ללשכה או לסוכנות הנזכרת: הבררה נשארה בידי מנסחי המדיניות שלנו; הם שיכלו לבחור בין: כנסת ישראל, ועד הצירים, המוסד העליון, המועצה הלאומית ועוד ועוד.

30. Woodward & Butler (editors): *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Vol. IV, London, Her Majesty's Stationary Office, 1952 p. 572 ג' יוגב וי' פרוינדליך (עורכים) תרגמו מ' דורמן וי' פלס: הפרוטוקולים של הוועד-הסועל הציוני 1919-1929, כרך ב, הספריה הציונית, ירושלים תשמ"ה, עמ' 38 (הערה 2): בטיטות המנדט מספטמבר 1919 המונח "סוכנות יהודית" מופיע בנוסח של ההסתדרות הציונית, ואילו בנוסח הבריטי מדובר על "מועצה ציונית". ובעמ' 42 (טוען אברהמס): ...עדיפה 'סוכנות יהודית' על 'מועצה יהודית', כי "סוכנות" משמעה פעולה, ואילו "מועצה" משמעה...דיבורים.

והערה: זאב ז'בוטינסקי³¹ תרגם את סעיף 4 "תיווצר סוכנות עברית בשביל לייעץ לממשלה...", וכשנזקק לצטט, השתמש במירכאות "הסוכנות היהודית" (לעומת ההסתדרות הציונית, קרן היסוד, הקונגרס ועוד, בלי מירכאות).

*

זר זוטות

על שאלות מספר נענה כאן בקיצור:

1. שבת תשובה (=שבת שובה); צדיק, קוף (=צדי, קוף) וכו' הן תופעה של גרירה ושיכול אותיות (Metathesis) שבאנגלית, למשל, הולידו את המלים האלה:
א. orange (תפוז); מוצאו מ-a narangue (naranj) והיה ל-an orange.
- ב. a nanny goat (עֶזָה) [לעומת a billy goat (עֶז)] מוצאה מ-an Ann(e) goat והייתה ל-a nanny goat.
והערה: ל"שבת תשובה" (במקביל ל"שבת שובה") אפשר למצוא גם הצדקה: השבת, שבה קוראים את הפטרת "שובה", היא השבת שבעשרת ימי התשובה.

31. זאב ז'בוטינסקי: נאומים (1927–1940), הוצאת ערן ז'בוטינסקי, ירושלים תש"ח, עמ' 67. וראה גם מאמרו בעיתון "דואר היום" 27.2.29: "לקח מתורה נשכחת" ושם: "...אינם רוצים להשתתף בסוכנות העברית המורחבת..."

2. הפסוק "קול קורא: במדבר פנו דרך" (ש' 8/257), שחזר אלינו כ"קול קורא במדבר" אינו הדוגמה היחידה. הנה עוד שתי דוגמאות, שבהן מובנו הראשון של הפסוק נשתנה וקיבל – עם הזמן – מובן תנייני הנפוץ עתה יותר מהמקורי.

לא רק שינוי "גראפי" מביא לשינויי מובן. לעתים, בנסיבות שקשה להתחקות על שורשיהן, משתנה לעתים שימוש של מושג מן הקצה אל הקצה.

א. כך, לדוגמה, הפסוק בישעיהו (מט, יז): מְהֵרָה בְּנִיָּה מְהֵרָסִיךְ וּמְחִרִיבִיךְ מִמָּה יֵצְאוּ, שפירושו: בנייך ימהרו (לשוב לארצם), ואילו מהרסייך ומחריבייך יצאו (=ייפלטו) ממנה, משמש כעת לרוב «ובנאומי הבחירות הודגש העניין, כהתרעה על האלמנטים השליליים שבתוך עמנו. האויבים האמיתיים אינם באים מן החוץ אלא מקרב העם עצמו: ממך יצאו!

ב. הפסוק "וְכִי תִבְּאוּ אֶל הָאָרֶץ..." (ויקרא יט, כג) – הדגש שבו הושם בחלק השני: "וְעֶרְלָתְם עָרְלָתוּ...". ואכן הצצה חטופה בפירושים לפסוק הזה תגלה, שהפרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, רשב"ם ועוד) דנו בצירוף "וערלתם ערלתו" והתעלמו כליל מתחילת הפסוק³². בימינו, כובד הפסוק הועתק לתחילתו, והוא היה לצו: "וכי תבואו אל הארץ – ונטעתם!" (אולי בעקבות

32. כך גם לפי תרגום השבעים וה-Vulgata (המשתמשת בשני הפעלים הראשונים ב-futurum exactum, שהוא הסימן למשפטי תנאי); בעברית בת-זמננו היינו אומרים: "וכשתבואו אל הארץ וכשתטעו..."

המובא במדרש רבא ויקרא [פרשה כה], ילקוט שמעוני [סימן תרטו/ז] ועוד).

3. התחלנו בשבשתא – ונסיים בה.

היו שטענו, שבביטוי "שבשתא כיוון דעל-על" יש (מן) שבשתא. הכוונה לצורה הארמית על לנסתרת עבר במקום הצורה הדקדוקית המקובלת: עלת. חוקרי הארמית שבימינו הוכיחו, שהצורה כשרה, ואין צורך לתקנה³³.

*

לא בטעויות דפוס גרידא עסקינן, אם כי פה ושם שזרנו אף מהן לתוך הדוגמאות שהבאנו. רבים המתלוננים על טעויות אלו, שהיה אפשר למנען – לפי דבריהם – לו רק הקפדנו יותר. לא בכדי הציע יצחק אבינרי³⁴: "כדאי וכדאי היה שיכריז מישוהו, יחיד או מוסד על פרס של 10,000 לירות לספר שאין בו כל טעות דפוס. הכרזה כזאת היתה מסיעת הרבה לשפור המצב, והמכריז – כל נזק לא יאונה לו, כי אין ספק שלא ימצא האיש אשר יוכל לזכות בפרס..."

33. ראה יחזקאל קוטשר: מחקרים בעברית ובארמית, הוצאת מאגנס, ירושלים תשל"ז, עמ' רמז.

34. יצחק אבינרי: היכל רש"י, מהדורה מורחבת, מוסד הרב קוק, ירושלים 1979, עמ' 101.

אם לא נזכה בפרס, נתנחם באמרה הלאטינית: *errare humanum est* (לטעות – זה אנושי), אך גם ננסה להימנע מהמשכה *per severare diabolicum* (לחזור ולטעות – מן השטן).

* *

*

שלמי תודות לספריות מכון שוקן, היכל שלמה, מוסד הרב קוק, הארכיון הציוני המרכזי, מכון ז'בוטינסקי, בית הספרים הלאומי, מוזיאון ישראל ולעובדיהן, אשר אפשרו לי לעיין בעשרות סידורי תפילה, הגדות לפסח, ספרים, מפות, קונטרסי "ברכת המזון", צילומים של כתבי־יד וספרי פרשנות, ולצלם מתוכם את הקטעים המובאים בזה. כמו כן תודתי נתונה למר ערן לאור (מפות) ולמר יעקב אדלר (הגדות) שהעמידו לרשותי את אוספיהם הפרטיים.

יב